

JEDAN PRILOG NASELJAVANJU ISTRE U XVII STOLJEĆU

Miroslav Bertoša

Zahvaljujući činjenici da je istarska historija u pojedinim etapama svoga razvoja bila najuže povezana sa značajnim povijesnim zbivanjima ostalih naših naroda, mnogi naučni radnici izvan Istre obrađuju veze što ih je ta naša periferna pokrajina imala s područjima koja ulaze u sklop njihovih znanstvenih preokupacija. Jedno je od tih važnih zbivanja i doba velikih migracionih struja u Istru, kada se mase tzv. Morlaka u toku XIV—XVII st., bježeći pred Turcima, prebacuju na istarsko tlo iz Hrvatskog primorja, Dalmacije, Bosne i Crne Gore.¹ Ovu problematiku obrađuje i članak crnogorskog historičara Gl. Stanojevića, *Naseljavanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljavanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja*.^{1a} Objavljivanje toga priloga omogućuje nam da znatno dopunimo kronologiju doseljavanja slavenskih grupa u Istru, jer je Stanojević crpio podatke najvećim dijelom iz Mletačkog arhiva (Archivio di Stato di Venezia), registriravši tako niz dosada

¹Iako su se tim problemom bavili mnogi naučni radnici, nemamo još uvijek nijedan opsežniji monografski rad koji bi detaljnije i obuhvatnije osvijetlio ulogu i značenje slavenskog elementa u ovom području, na granici između slavenskog i romanskog svijeta. Navodim noviju literaturu o drugom slavenskom naseljavanju Istre koja direktno ili samo djelomično i uzgredno spominje ovu problematiku: M. Rojnić, u zborniku *La Marche Julienne*, poglavlje: *L' Istrie*, Sušak 1945; N. Žic, *O podrijetlu stanovništva Izole*, HZ V, 1952; M. Marjanović, *Mletački geografski atlas iz 1667. o slavenstvu Istre*, Riječka revija 3, 1952; zbornik *Istra i Slovensko primorje*, Beograd 1952; N. Žic, *Etnički sastav grada Labina sada i nekad*, Riječka revija 3—4, 1953; V. Bratulić, *O vremenskom kontinuitetu naseljenosti Slavena u srednjoj Istri*, Jadranski zbornik I, Rijeka—Pula, 1956; N. Žic, *Crnogorci u Peroju*, Glas Istre, 11. V 1956 (detaljnju literaturu o Peroju vidi za starije razdoblje u radu Lj. Durkovića-Jakšića, *Srpska pravoslavna opština u Peroju*, Zbornik Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta u Beogradu II, 1951, a za novije u bilješkama priloga M. Barjaktarovića, *Peroj i njegovi stanovnici*, Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju I, 1961); Gl. Stanojević, *Seoba Barana u Istru 1611. godine*, Glasnik Etnografskog instituta SANU VII, 1958; V. Bratulić, *Rovinjsko selo (monografija jednog istarskog sela)*, Zagreb 1959; M. Rojnić, u *Historiji naroda Jugoslavije* II, Zagreb 1959. i u *Enciklopediji Jugoslavije* IV (s. v. Istra); Gl. Stanojević, *Jedna molba Baja Pivljanina iz 1684. god.*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 1—2, Beograd 1961; Stj. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 41, 1962; D. D. Pejović, *Iseljavanje Curnogoraca u XIX vijeku*, Titograd 1962 (u prvom dijelu svog rada govori o iseljavanju i pravcima iseljavanja do kraja XV st.; iseljavanje u Istru obrađeno je ukratko na str. 57—59; navodi i literaturu); S. Traljić, *Vrana pod turskom upravom*, Radovi Instituta JAZU u Zadru IX, 1962; M. Hraste, *Govori jugozapadne Istre*, JAZU, 1964.

^{1a} Istorijski zapisi XII, 1965, 429—467.

nepoznatih slučajeva grupnog naseljavanja u Istri. Autor se nije strogo pridržavao vremenske i prostorne ograničenosti istaknute u naslovu, već spominje i migracije XVI st. i to ne samo iz Crne Gore i Crnogorskog primorja nego djelomično i one iz Dalmacije, Albanije i Bosne. On smatra da tek sa »XVII vijekom nastaje velika seoba našeg naroda ispod turske vlasti u Istru« (434)² i da ona postizava naročit intenzitet u vrijeme Kandijskog rata (1645—69). Sve te migracije podijelio je u tri struje: dalmatinsko-bosansku, crnogorsko-albansku i grčku, koja je bila najslabija (434). Nakon Kandijskog rata (1670) još su jedino bokeljski hajduci sa svojim porodicama došli u Istru (457—465, passim). Na osnovi proučavanja arhivske građe, Stanojević je pokušao i brojčano odrediti veličinu doseljenog stanovništva. Za 70 godina doselilo se u XVII st., po njegovu proračunu, oko 11.000 žitelja, što je »jedna od najmasovnijih migracija u istoriji naših naroda, izvedena ne odjedanput nego postepeno« (465), dok etnički sastav doseljenika ima ovakav odnos: 8.300 ljudi iz Dalmacije i Bosne, 2.000 iz današnjeg Crnogorskog primorja, 306 doseljenika su Grci, a 362 Albanci s prostora od Bara do Bojane (u koje je svakako uključen i znatan broj slavenskih porodica).

Navedeni rezultati autorovih istraživanja u mletačkom arhivu (pronalaženje novih, dosada nepoznatih, podataka o slučajevima doseljavanja Slavena u Istru, kao i pokušaj brojčanog određivanja masovnosti migracija) jedini su doprinos toga priloga. Ako izuzmemo općepoznate i u literaturi više puta spominjane ocjene o uzrocima opadanja istarskog gospodarskog potencijala i njezine žive sile (mnogobrojna ratna obračunavanja na tlu Istre, haranja kuge i malarije, nezdrava klima, provale Turaka i sl.), koje i Stanojević u svom članku ponavlja, gotovo svi ključni problemi o kojima autor želi dati definitivan zaključak pogrešno su postavljeni, pa na njih želim ukazati u ovom osvrtu.

1. Literatura kojom se Stanojević služio nepotpuna je i jednostrana (nikako ne »abundant«, kako to stoji u sažetku na francuskom jeziku). Autor se

² U uvodnom dijelu monografije *Rovinjsko selo*, pod naslovom: *Etnički sastav Istre na prijelazu iz srednjega u novi vijek* (1—21), V. Bratulić donosi kronološki pregled poznatih doseljavanja slavenskih grupa u Istru koji sadrži »117 slučajeva grupnog naseljavanja«. Prema tim podacima možemo kontinuirano pratiti doseljavanje Slavena u Istru od 1401. do 1699, dakle kroz gotovo 300 godina. Pored Slavena (u najvećem broju slučajeva Hrvata), u Istru dolaze i grčke i albanske grupe, ali je njihova imigracija upravo neznatna i vremenski ograničena u odnosu na slavensku. Kako sâm autor navodi, taj je kronološki pregled načinjen prema istraživanjima talijanskih historičara B. Benussija, *L' Istria nei suoi due millenni di storia*, Carla de Franceschija, *L' Istria — note storiche*, Camilla de Franceschija, *La popolazione di Pola nel secolo XV e nei seguenti* i B. Schiavuzzija, *Cenni storici sull' etnografia dell' Istria*. Međutim, čini se da Bratulić nije iskoristio svu literaturu iz koje je mogao crpiti podatke o kronologiji doseljavanja Slavena u Istru u XVI i XVII stoljeću. On, npr., ne spominje dolazak Morlaka (Vlaha) u Novu Vas kod Poreča 1556. ni dalmatinskih grupa u Rašpor 1606, zatim naseljavanje hrvatskih porodica iz Dalmacije i Hrvatske od Kopra do Pule u vremenskom rasponu od 1540—1630, koje primjere je zabilježio P. Kandler u časopisu *L' Istria*, anno 4, br. 11, i a. 6, br. 20 (cit. prema brošuri: *Slovenci ob Jadranu*, Kopar 1952). Ova je primjedba samo formalna, jer Bratuliću i nije bio cilj da temeljito prikaže slavensku kolonizaciju Istre, budući da je predmet njegova proučavanja bilo Rovinjsko selo, a naseljavanje Istre razmatra samo općenito u uvodnom dijelu.

nije osvrnuo na radove naših historičara o toj problematici (M. Rojnića, N. Žica, V. Bratulića), već se koristio isključivo talijanskom literaturom, ali i njome s više propusta. Tako, npr., nije uzeo u obzir standardno djelo B. Benussija, *L' Istria nei suoi due millenni di storia*, Trst 1924, ni važno djelo B. Schiavuzzija, *Cenni storici sull' etnografia dell' Istria*, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria (u daljem tekstu: AMSI), vol. XVII, 1901 — XX, 1904, a ni rad V. Bratulića, *Rovinjsko selo*, Zagreb 1959, a baš u tim radovima mogao je naći objašnjenje za neke svoje pogrešne i nedovoljno argumentirane tvrdnje.

2. Uza sve to se Stanojević nije zadovoljio samo komentiranjem izvornog materijala, već je pokušao dati opću ocjenu ekonomskog, društvenog, etničkog, pa i vjerskog stanja u Istri u vrijeme seoba i neposredno nakon njih, stvorivši pri tom, često samo na osnovi jednog podatka, ishitrene, nedovoljno argumentirane, dubiozne ili potpuno pogrešne zaključke. Tako, npr., na osnovi relacije Francesca Basadonne iz g. 1625. tvrdi da su »neracionalnim korištenjem istarske šume brzo upropaštene, za oko 20 godina« (430). Međutim, istarske šume imale su golemo značenje za Veneciju, pa je zato Republika obraćala, kako Benussi kaže, »speciale attenzione... alla conservazione e coltura dei boschi, necessari per la sua marina da guerra e per la fornitura della legna da fuoco ad uso della Dominante« (365). Benussi konstatira da je optužba o mletačkom nekontroliranom i bezdušnom istrebljivanju istarskih šuma »storicamente falsa« dodajući: »tutto al contrario: dobbiamo a lei ed alle sue sagge leggi se si potereno conservare quelli che oggi possediamo« (365). I ostala talijanska povijesna literatura smatra mletačko zakonodavstvo o šumama najnaprednijim zakonodavstvom te vrste. D. Klen, koji je o tom problemu napisao opsežnu raspravu pod naslovom: *Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obavezan prevoz drveta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća* (Problemi sjevernog Jadrana I, Rijeka 1963, 199—280), ističe da je Venecija zaista još odavno ustanovljavala različite institucije koje su se brinule o istarskim šumama, kao što su: magistrati »Giustizia Vecchia« u XIV st., »Ufficio dei provveditori alle legna ed ai boschi« u XVI st., »Collegio sopra i boschi« u XVII st. itd. sve do propasti Republike; nadalje, ograničavala je sječu, naređivala ponovno pošumljavanje, postavljala čuvare i lugare i sl., ali je sva ta briga bila usmjerena isključivo na izvlačenje koristi za mletački arsenal i druge ustanove životnog značenja za Veneciju, pa donekle i za snabdijevanje drvom mletačkih građana, a nika-ko ne u korist istarskog seljaka koji nije smio sjeći čak ni vlastitu šumu. Seljak je bio primoran da krađe drva u svojoj šumi da bi se održao na životu. Baš zbog te činjenice, unatoč brojnim naredbama i propisima za zaštitu šuma, one su bile sve više oštećivane krađom i nekontroliranom sječom. Brojni providuri, koji su sa specijalnim ovlaštenjima slani u Istru, uočavali su to stanje pa su ga i uveličavali samo da bi višu vlast potakli na energičnije mjere zaštite. Zadužena lica neprestano su ponavljala naređenja i zabrane (izdali su naredbu čak i na »ilirskom jeziku« — *Naredjenje Kollegia varh dubravah*, 1775, koja je svake godine u prosincu objavljivana u svim župnim crkvama; davale su se nagrade za prijave nezakonite sječe, omogućivale denuncijacije putem tajnih škrabica i sl.). Ali sve to nije pomoglo jer je seljak

bio životno vezan za šumu: paša, drvo za gradnju i popravak kuća, alata, za ogrijev itd. Uza sve to ne može se govoriti o nekom potpunom uništenju istarskih šuma. Da istarske šume u XVII st. nisu bile »brzo upropaštene«, svjedoči i podatak da se potkraj XVIII st. samo u najvećoj istarskoj šumi nazvanoj Motovunska, čiji je opseg iznosio oko 32 milje, nalazilo preko 110.000 komada žigosanih, tj. rezerviranih hrastovih stabala za mletački arsenal. Od ukupne površine Motovunske šume, koja je na kraju XIX st. iznosila 1.347 hektara, bilo je 89,6% još uvijek pod šumom (Klen 207). Dokazuju to i podaci prvoga temeljitog premjeravanja tla u Istri izvršenog u toku prve polovine XIX st. kada je od ukupne površine općina koje su nekada potpadale pod Veneciju (Buje, Buzet, Kopar, Labin, Motovun, Piran, Poreč, Pula, Rovinj i Vodnjan) 33,8% otpadalo na šumske površine. Ti se podaci slažu s tvrdnjom G. D. B(rodman)-a iz g. 1821. da je »trećina nekadašnje mletačke Istre bila pokrivena šumom« (*Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria etc.*, Venecija 1821; cit. po spomenutom radu D. Klena, 205).

Netačan je i Stanojevićev zaključak o promašaju mletačkog pokušaja naseljavanja Istre u ekonomskom smislu. Autor je, naime, nizom primjera pokazao kako se novo stanovništvo teško snalazilo u novim uvjetima, umiralo od bolesti i neimaštine ili bježalo natrag u Tursku ili u austrijske zemlje. Mletačka vlada vršila je prijevoz tih doseljenika na svoj trošak, oslobađala ih nakon dolaska od dažbina na relativno dugi rok (20, pa i 25 godina), davala im popriličnu novčanu pomoć, ali novo stanovništvo nije uza sve to, tvrdi Stanojević, uspjelo organizirati svoje gospodarstvo i na taj način vratiti Veneciji bar dio uloženi sredstava. Autor dosljedno tome zaključuje da se »mletački eksperiment kolonizacije Istre s privrednog stanovišta može smatrati promašenim« (466). Historijska je činjenica da se dio toga stanovništva koji se bavio stočarstvom, kao i pojedine grupe koje su u starom kraju živjele od ratovanja i pljačke, teško prilagođavao načinu života sesilnih seljaka, ali je isto tako činjenica da se dobar dio prilagodio i da je u relativno kratkom roku unaprijedio svoje gospodarstvo.³ Među doseljenicima je, dakako, bilo i zemljaradičkog stanovništva koje je iskoristilo postojeće uvjete da bi oživjelo proizvodnju na zapuštenim istarskim poljima. Tome je pridonijela stabilizacija prilika u zemlji, prestanak ratova i epidemija, pa je »nastupilo jedno smirenje u kojem se stabilizira stanovništvo u brojnom i etničkom sastavu« (Bratulić, 11). Bratulić kaže u uvodu spomenute monografije da u »dosad objavljenim dokumentima, u novijim historijskim djelima na stranim jezicima, u izvještajima mletačkih proveditora i djelima pisaca njihovih savremenika nije dovoljno osvijetljen njihov (tj. Slavena u Istri; M. B.) gospodarski, kulturni i politički život, a u mnogim je slučajevima prikazan jednostrano, prešućujući ili potcjenjujući njihovu ulogu u tadanjem i društvenom i gospodarskom životu pokrajine« (20). Upravo na primjeru Rovinjskog sela, mjesta koje su 1526. osnovali doseljenici tzv. druge kolonizacije Istre, Bratulić jasno pokazuje da je doseljeni slavenski element uspio organizirati svo-

³ Novi doseljenici »bili su navikli na tegobe, otporni i sposobni da se prilagode novoj zemlji i podneblju. Oni su po jeziku i običajima bili prikladni da se u ovoj postojbini smjeste uz svoje sunarodnjake« (M. Rojnić, HNJ II, 645).

ju ekonomiku i da je vodio dugu borbu oko plaćanja dažbina koje su odlazile u mletački fisk.

Autorova tvrdnja da je »Venecija uložila velika materijalna sredstva da naseli Istru« i da »od toga Republika nije imala mnogo koristi«, jer »uložena novčana davanja nijesu se vratila« (466), predstavlja simplifikaciju ove veoma kompleksne materije pa zahtijeva nešto detaljniji komentar.

Na primjeru Istre, čija ekonomika stalno opada i u kojoj haraju kuga i malarija decimirajući ili potpuno uništavajući njezino stanovništvo, može se vrlo zorno pratiti djelovanje »slučajnosti« i *historijske nužnosti*. Kuga i malarija — pojave slučajnosti — nanosile su Istri teške udarce uvjetujući slom njezina gospodarskog potencijala i uništenje njezine žive sile u XVI i XVII stoljeću. Međutim, simptomatično je, da je Istra u gotovo jednakoj mjeri bila i ranijih stoljeća zahvaćena kugom, malarijom i ratnim pustošenjima,⁴ ali tada ovi činoci nisu uzrokovali tako teško opadanje pokrajine kao što se to događalo u kasnijim stoljećima. Uostalom, istraživanja M. D. Grmeka pokazuju da su sve slavenske zemlje, pa i čitava Evropa, bile još od ranoga srednjeg vijeka izložene periodičnim epidemijama i pandemijama različitih vrsta kuge koje su decimirale stanovništvo.⁵ Sve do XVI st. Istra je uspijevala da se iznova podigne, jer su u uništene gradove i sela pridolazile nove vitalne ljudske snage koje su oživljavale ekonomiku zemlje. Venecija je tada bila dovoljno jaka da omogući funkcioniranje gospodarstva u svojim pokrajinama (dakako u onom omjeru koji joj je odgovarao i koji nije bio opasan po njezine interese), tako da su se trgovina i poljoprivreda uvijek obnavljale i uspijevale održati na određenom nivou.⁶

No, potkraj XVI i na početku XVII st. dolazi do naglog propadanja Venecije kao posljedice velikih geografskih otkrića, prodora Turaka, gubitka važnih uporišta na Levantu, jačanja konkurentskih sila koje postepeno preuzimaju u trgovini ulogu što ju je ranije imala Venecija, tako da je došla u pitanje i mletačka premoć na Jadranskom moru na koje, osim nje, pretendiraju tada i papa, Napuljska kraljevina, Španjolska, Dubrovačka republika i Habsburgovci. Otkriće novih pomorskih putova potkraj XV st., koji su izravno povezali Portugal s Indijom i Španjolsku s Amerikom, izazvali su velike i dalekosežne promjene u mnogim evropskim državama, pa se to

⁴ Prema podacima koje je iznio Carlo de Franceschi, *L' Istria — note storiche*, Poreč 1879, 334, epidemije kuge u Istri zabilježene su u izvorima od sredine X st. na dalje: g. 945, 958, 1006, 1248, 1330, 1343, 1347—8, 1360—61, 1449, 1456—57, 1467, 1468, 1477, 1478, 1479, 1497, 1510, 1527, 1543, 1553, 1554—55, 1557, 1573, 1577, 1600, 1601, 1630—31.

⁵ D. M. Grmek, *Zdravstvene prilike i medicina slavenskih naroda u najranije doba njihove povijesti*, Rasprave i građa za povijest nauka II, JAZU, 1964, 5—63.

⁶ Providur Marin Malipiero izvještava senat svojom relacijom od 29. lipnja 1583. o stanju u Istri, opisavši napose situaciju na Puljštini: »Quella Città, insieme col suo Territorio, fiori molti anni anche sotto il felicissimo dominio di Vostra Serenità, et fu lungamente celebre, et mercantile...« (P. Kandler, *Notizie storiche di Pola*, Poreč 1876, 314). Početak opadanja, a uz to i njegove uzroke, Malipiero vidi u haranju kuge 1527. (»... che ridusse quella Provincia in estrema calamità dalla qualle poche sue Città finhora si sono riscosse...«), što nije sasvim tačno jer su uzroci opadanja Istre mnogo dublji.

moralo odraziti i na ulozu koju je dotada Venecija imala kao najjača sila u mediteranskom bazenu. Neki talijanski historičari nastoje u najnovije vrijeme dokazati da je Venecija uspješno prebrodila krizu koju je izazvalo prebacivanje svjetskih komunikacija na Atlantik i da je njezina ekonomika već potkraj XVI st. pokazivala »una tendenza espansiva«, kako to izričito tvrdi D. Sella.⁷ Na osnovi podrobne analize dokumenata iz Mletačkog arhiva o kretanju mletačke trgovine koju je vodila institucija *Cinque Savi alla Mercanzia*, D. Sella konstatira kako »fra il 1582 e il 1602 il gettito dei principali dazi commerciali appare in tendenziale aumento«,⁸ no ipak priznaje da »indubbiamente, alla fine del Cinquecento, la potenza commerciale di Venezia non e più quella di un secolo prima quando le merci levantine e dall'Estremo Oriente acquistate dai mercanti veneziani e ammassate a Rialto, venivano smistate in Germania attraverso il Fondaco dei Tedeschi e i valichi alpini, nei paesi affacciati al Tireno con le galere di Provenca e di Aigues Mortes, nei Paesi Bassi e in Inghilterra con le galere di Fiandra e di Southampton o attraverso le strade transcontinentali.«⁹ Svu ovu trgovinu preuzimaju najvećim dijelom predstavnici zapadnoevropskih država,¹⁰ pa je Venecija sve više prestajala biti »un ville marché par excellence, le centre de tout le commerce entre l'Asie et l'Europe, un marché perpétuel et richement pourvu de tout ce dont les uns et les autres avaient besoin, le canal par lequel passaient toutes les affaires et les trafiques du monde« — kako je opisuje mletački ekonomski teoretičar Pier Giovanni Capello.¹¹ Taj svjetsko-historijski faktor, koji je nužno morao dovesti do opadanja Venecije, zahvatio je i Istru: nazadovanje metropole uvjetovalo je i propadanje Istre kao njezine pokrajine i to još opsežnije i drastičnije. Istarski primorski gradovi nikada se nisu uspjeli osloboditi tutorstva Serenissime i pronaći modus u razvijanju vlastitoga privrednog prosperiteta (u početku zbog svojih kontinentalno orijentiranih feudalnih gospodara, a zatim zbog situacije u zaleđu u kojem su bijesnili austrijsko-mletački sukobi, a ponajviše zbog pritiska Venecije nad gradovima sprečavajući njihov razvoj iz straha od konkurencije), tako da su

⁷ D. Sella, *Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII*, Studi 11, izd. Istituto per la collaborazione culturale, Venezia-Roma 1961, 2. Usp. i G. Luzzatto, *La decadenza di Venezia dopo le scoperte geografiche nella tradizione e nella realtà*, Archivio Veneto LIV—V, 1954, 162—75.

⁸ D. Sella, n. dj., 2.

⁹ Ibid. 4.

¹⁰ Vidi o tom publikaciju: *Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVIII. Atti del Convegno 27 giugno — 2 luglio 1957*, Civiltà veneziana, Studi 9, Venezia-Roma 1961, s ovim radovima: F. Braudel-P. Jeannin-J. Meuvret-R. Romano, *Le déclin de Venise au XVII^{ème} siècle* (23—86); L. Beutin, *La décadence économique de Venise considérée du point de vue nord-européen* (78—108); H. Kellenbenz, *Le déclin de Venise et les relations économiques de Venise avec les marchés au nord des Alpes* (109—183); R. Davis, *Influences de l'Angleterre sur le déclin de Venise au XVII^{ème} siècle* (185—235); J. Tadić, *Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la décadence économique de Venise au XVII^{ème} siècle* (237—274); O. Lütfi Barkan, *Le déclin de Venise dans ses rapports avec la décadence économique de l'Empire Ottoman* (275—279); L. Güçer, *La situation du négociant vénitien devant le régime douanier de l'Empire Ottoman* (281—285); C. Livi-D. Sella-U. Tucci, *Un problème d'histoire: la décadence économique de Venise* (289—317).

¹¹ C. Livi-D. Sella-U. Tucci, n. dj., 289.

isti faktori u novo nastaloj situaciji u Mediteranu štetno djelovali i na »gospodaricu Jadrana« i na njezinu pokrajinu Istru.

Historijska nužnost nije djelovala tako iznenadno i vehementno kao *faktor slučajnosti*, no njezin je polagani i sukcesivni, ali neminovni nastup ostavio trajne posljedice. Situacija je u Istri bila utoliko teža što su posljedice *slučajnosti* nastajale uporedo s posljedicama *nužnosti*, nanoseći tako dvostruke udarce Istri, od kojih će se ona morati vrlo dugo oporavljati.

Suvremenici nisu mogli ovu pojavu uočiti niti su znali objasniti uzroke opadanja Istre. Oni jedino u vitalnom ljudskom elementu vide onu snagu koja će sama od sebe preporoditi Istru izmučenu bolestima, ratovima, međusobnim sukobima žitelja, općenitim propadanjem privrede itd., zanemarujući potpuno objektivne okolnosti koje su Istru dovele u takvo stanje. Zato su upravo u tom razdoblju vršena mnogobrojna preseljavanja stanovništva u opustjelu Istru i poduzimani organizirani naponi za sređivanjem administracije koja se trebala baviti smještajem novih doseljenika.¹² U tu je svrhu senat prihvaćao i nastojao provesti u djelo prijedloge svojih činovnika koji su se na terenu upoznali sa situacijom. Providur Giacomo Renier kaže u svojem izvještaju mletačkom senatu 1585. da su »li Murlachi Zaratini et Sebenzani già sudditi del Signor Turco, gente non solo di molta robustezza, et avezza alla fatica, ma industriosissima et molto atta alla propria manual agricultura, i quali senza dobbio prometteno profitto considerabilissimo. Sono persone utili per diversi rispetti, cosi perché Vostra Serenità potrebbe in ogni tempo servirsi di loro per soldati, galeotti, guastadori et ogni altro servitio, come anco perché in qual si voglia occorrenza, mentre in loro sia continuo zelo di fedeltà, saranno atti a difender quelle punte et estremità (misli na sela južne Istre; M. B.) da ogni depredatione, et incursione che volesse esser fatta da Corsari, over altra simil gente di mal affare...«¹³

Renierova su predviđanja, dakako, bila potpuno nerealna. U želji da okruni uspjehom svoju službu u Istri, on predlaže duždu da se na Puljstinu dovedu novi stanovnici iz Dalmacije za koje je uvjeren da će moći izvršavati nadljudski naporne zadatke: tj. da budu fiziološki otporni prema nezdravoj klimi i bolestima (dok se Renier sâm povukao u sigurniji i zdraviji Vodnjan, zadovoljavajući se time da povremeno prokasa konjem po teritoriju Pule),¹⁴ da budu umješni i produktivni, kako bi fisku donijeli zamašnu dobit, da budu uvijek na raspolaganju kao vojnici, galijoti, radnici na utvrdama, borci protiv gusara, i to u Istri i izvan nje, a uz to i veoma odani duždu i Veneciji itd. Mletačka se administracija odnosila prema doseljenom stanovništvu tačno po tom receptu, podvrgavajući ga istovremeno i drugim teškim obavezama i ograničenjima — obaveznom prijevoza drva do ukrcavališta (»caregadora«) na obalama Istre, odakle se ono prevozilo u Veneciju za potrebe grada i

¹² G. 1556. osnovan je *Magistrato dei beni inculti* sa sjedištem u Veneciji, »il quale doveva studiare il miglior modo di ridonare all' agricultura, tanto nella Polesana in particolare quanto nell' Istria generale...« (Benussi, n. dj., 337).

¹³ Relation del Giacomo Rhenier Provveditor nell' Istria, 1585, 8 Ottobre (Kandler, n. dj., 358—59).

¹⁴ »Habitai tutto il tempo di questa mia Provedaria nel castello di Dignano, per viver più libero da tutto quel suspetto ch' io havessi potuto havere dell' aria di Puola... no ho mancato di andarvi, et di cavalcar più volte tutto il paese, si come ricercava il bisogno...« (ibid., 347).

arsenala, zabranama sječe šuma, napasanja stoke u pojedinim parcelama, brojnim porezima, obaveznim radovima, neprestanim regrutiranjima na galijske, u cernide, velikim novčanim globama itd.¹⁵ Nedostatak novca za izdržavanje svojih činovnika i upravnih objekata u Istri mletački je senat nastojao prebaciti na leđa istarskih seljaka Hrvata — starosjedilaca i novo doseljenih.¹⁶ Premda Renier, kao i njegovi nasljednici providuri Nicolò Salamon, Lodovico Memo i drugi, hvale koloniste,¹⁷ ipak negoduju zbog štete koju doseljenici i njihova stoka nanose šumama i nastoje je spriječiti. Nabrajajući poslove koje je izvršio na Puljštini, Renier spominje u svom izvještaju da je pojedinim selima odredio onu količinu pašnjaka koja mu se učinila pravednom i odgovarajućom, vodeći računa o broju kuća, žitelja i njihove stoke (»assignai quella quantità de pascoli che a me parve giusta et conveniente, havuta prima consideratione al numero de fuocchi, de habitanti et dei suoi animali«).¹⁸ No, providur je istovremeno zabranio seljacima upotrebu zimskih pašnjaka u ljetnim mjesecima, kao i napasanje stoke u području dodijeljenom susjednom selu i u šumama, pa će njegove mjere, koje nisu uvijek morale biti rezultat tačno proračunane situacije, dovesti do teških sukoba između seljaka i mletačke administracije i seljaka međusobno. Ograničeni mnogim zabranama, stari i novi stanovnici bili su naprosto skućeni u svom životnom prostoru pa su bili primorani da krše naredbe providura.¹⁹ Renierov nasljednik, providur Salamon, naglašava da je odmah na početku svog službovanja objavio »per tutta la Città e Luoghi di quella Provincia (tj. u Istri; M. B.) dove sono Boschi, et Cargadori da legne, quei Ordini... più necessarij per la conservatione d'essi Boschi...«,²⁰ kao i zabranu paše u šumama.

Pritisnuto mletačkom eksploatacijom, općenitom bijedom i zaostalošću Istre, kao i nepovoljnim prilikama u kojima se našla i sama Republika, istarsko seosko stanovništvo pokušavalo je naći izlaz iz situacije: izbjegavalo je izvršavanje obaveza prema svojim gospodarima, selilo se po poluotoku ili ga posve napuštalo, a često je i nasilnim sredstvima nastojalo osigurati

¹⁵ O tim i sličnim obavezama, koje potpuno razobličuju iredentističku tezu o »očinskom« odnosu Venecije prema Istri, vidi radove D. Klēna: *Galijske i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za Mletačku armadu (XI—XVIII st.)*, Rad JAZU 318, 199—286; *Galijoti i ratni brodovi na vesla u našoj prošlosti*, Pomorski zbornik I, Zagreb 1962, 115—141; *Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obavezan prevoz drveta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća*, Problemi sjevernog Jadrana I, Rijeka 1963, 199—280; *Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom sastavljen od Fabija da Canal, godine 1566*, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu XI—XII, 1966—67, 7—88.

¹⁶ Tako, npr., potkraj 1653. senat izvještava kapetana Rašpora, čije je sjedište bilo u Buzetu, da popravi i obnovi zidine buzetskog kaštela »procorando il materiale da quei sudditi, e sopperendo alla spesa delle fatture con qualche condana pecunaria«. — Sličan je savjet upućen i koparskom kapetanu (*Senato Mare — Cose dell Istria*, AMSI XV, 353—54).

¹⁷ »Di questa qualità di gente ne sono in mio tempo venute famiglie dodeci con anime n(ume)ro 100 in circa, et animali grossi et minuti in buon numero... in poco tempo hanno, et in terreni et in vignalj fatto prove mirabili, et possono dirsi veramente i più industriosi del paese...« (Relatione del Giacomo Renier..., n. dj., 360).

¹⁸ Ibid. 357.

¹⁹ Ibid. 357.

²⁰ Relation del Clarissimo Nicolò Salamon iz 1588, Kandler, n. dj., 386.

minimalne uvjete svoje životne egzistencije, paleći šume, krađući drvo rezervirano za mletački arsenal itd. Tada su duždevi činovnici već dobrim dijelom izgubili kontrolu nad situacijom u Istri i svojim nesavjesnim poslovanjem izazvali u njoj priličan kaos. Dubiozna je tvrdnja da su mletački providuri vodili posebnu brigu o stanovnicima Istre. Većina njih nezadovoljna je službom u nezdravoj i siromašnoj Istri i otvoreno to priznaje u svojim izvještajima. Neki providuri nastojali su se ograditi od mnogih problema koje su bili dužni rješavati pa se zato vrlo slatkorječivo ispričavaju duždu što nisu obavili predviđene zadatke, ili pak prepisuju izvještaje svojih prethodnika da bi senat stekao utisak o njihovu tobožnjem zalaganju. Tako, npr., *Relation del Clarissimo M. Nicolò Salamon ritornato di Provveditor nell'Istria, letta alla sua presentia 1588*, zapravo je paralelno prepisivanje i plagiranje izvještaja providurâ Marina Malipiera iz 1583. i Giacoma Reniera iz 1585.²¹ Premda se moramo složiti s konstatacijom Grge Novaka da su relacije »najvjerniji opis koji uopće postoji, jer je svaki onaj tko je neku relaciju podnosio nju čitao pred najuglednijim skupom ljudi, koji su prije njega bili na dužnosti s koje se on vraćao, a drugi su polazili na tu dužnost ili neku njoj sličnu«,²² ipak Salamonovo plagiranje izvještaja dvojice njegovih prethodnika baca sjenu na rad mletačkih providura i jasno pokazuje da je mletačka administracija u Istri bila neurednija i nesavjesnija od one u Dalmaciji. Činjenica da je mletačka uprava izgubila kontrolu u Istri i da njezine mjere da se stanje popravi nisu bile nimalo efikasne, može se objasniti jedino egoističnim stavom mletačkih činovnika prema problemima Istre u to vrijeme i njihovom težnjom da za sebe lično i za metropolu izvuku što veću korist. Ne vodeći računa o teškoj ekonomskoj situaciji na istarskom poluotoku, mletačka je vlada izdavala naređenja o upućivanju provijanta, stočne hrane, novčanih sredstava, radne snage, galijota i vojnika na ono mjesto na Jadranu i Mediteranu gdje su interesi Venecije bili ugroženi. Karakteristična je u tom smislu naredba senata iz 1571: »Avendo il Provveditor Generale in Dalmazia riferito che dagli scogli di Brioni, e delle promontore nel territorio di Pola, si potrebbe ricavare molto fieno a mandarsi a Zara per il bisogno di quella cavalleria, si commette al Conte della suddetta località che proibisca il pascolo in quella parte che gli parerà, procurando che al momento opportuno per il taglio vi sia il maggior numero di uomini possibile...«²³ Slijedeće godine (1572) senat naređuje da se iz Istre uputi veći broj ljudi za građevinske radove u zadarskoj tvrđavi, a uz naredbu i »descrizione dei luoghi e del numero che ciascuno deve dare«.²⁴

Primjeri u zbirci regista dokumenata *Senato Mare* pokazuju da se Dalmacija u doba Kandijskog rata djelomično snabdijevala i proizvodima iz

²¹ Usp. spomenute izvještaje kod Kandlera 309—345, 346—363 i 373—392.

²² *Mletačka uputstva i izvještaji (Commissiones et relationes venetae)* IV, MSHSM 47, Zagreb 1964, 7.

²³ *Senato Mare*, AMSI XI, 1896, 40.

²⁴ Po tom popisu, pojedini istarski gradovi morali su uputiti ovaj broj ljudi u Zadar: Kopar 35, Piran 12, Izola 10, Umag 5, Novigrad 6, Poreč 6, Rovinj 18, Pula 18, Motovun 50, Sutlovreč 10, Labin i Plomin 20, Rašpor 18, Grožnjan 2, Vodnjan 10, Bale 4: ukupno 224. Uz to se napominje da Momjan, Dvigrad, Višnjan, Završje, Rakalj, Barban i Savičenta »devano far leva di quegli uomini che ciascuno potrà dare« (42).

Istre. Tako se 1646. općina Motovun obavezala »di contribuire durante la presente guerra col Turco ogni anno cento staia di frumento, cento barili di vino e duc(a)ti mille deliberati per acquistare biade per la cavalleria in Dalmazia; metta assieme quel Pod(es)tà per la stessa anche fieni e paglia di avena«;²⁵ iduće godine (1647) upućeno je ponovno naređenje »alla carica di Capodistria di raccogliere fieno, paglia e biade per la Dalmazia«,²⁶ a zatim slijedi čitav niz drugih primjera.²⁷

Koliko su naredbe senata bile podređene interesima metropole, svjedoči podatak iz 1591. o dopuštenju »ai Provv(EDITORI) all' Arsenale di far tagliar quattromila roveri nei boschi pubblici di Valle, di Montona, Montello etc.«,²⁸ dok je istarskom stanovništvu bilo najstrože zabranjena sječa hrastova. »Očinska velikodušnost« (*larghezza paterna*) Venecije, koju toliko ističu talijanski historičari iz Istre, bila je samo prividna i uvijek povezana s egoističnim i centralističkim interesima metropole. O tome svjedoči odluka senata od 25. veljače 1625: »Malgrado la legge emanata che tutti i frumenti che arrivano in Istria devano essere condotti a Venezia, si concede al Provv(editore) Basadona che possa trattenerne certa quantità per sovvenire alla povertà di quei di Grisignana e di altre terre...«²⁹ Iako je bila svjesna niske produktivnosti i ekonomskog siromaštva Istre, Venecija nije propuštala ni jednu priliku da iz nje izvuče kakvu korist. Dukalom od 10. veljače 1625. odlučeno je »che anche l' interna provincia dell' Istria sia compresa nella deliberazione... circa il pagamento della nuova tassa di un soldo per lira sull' olio che viene estratto in quella terra con esenzione però, attesa la sua povertà, di pagare detto onere sull' olio che si consuma entro i limiti di essa provincia«.³⁰

Mletački činovnički aparat u Istri nije bio samo aparat uprave i središnja ekonomskog stanja u njoj, već i aparat prisile koji je suzbijao otpor nezadovoljna naroda,³¹ vršeći pri tom brojne zloupotrebe vlasti. Mletački funkcioneri u Istri, unatoč tome što su zbog strogo centraliziranog sistema vlasti u Republici načelno morali tražiti odobrenje senata za gotovo svaki svoj postupak, nastojali su se svojom vlašću okoristiti za lično bogaćenje. Ovo nastojanje upravnih činovnika u Istri toliko se razmahalo da je morao intervenirati i sâm senat. U naredbi koja je 10. svibnja 1636. upućena u Istru izražava se zabrinutost »che, non ostante tutti i provvedimenti presi, siano molto gravi gli inconvenienti ed i disordini che succedono in Istria, specie nell' amministrazione della giustizia, dal che ne nasce le spopolazione di quella Prov(inci)a e quindi l'impossibilità di coltivare i terreni«.³² Da bi se stanje

²⁵ Ibid. 78.

²⁶ Ibid. 92.

²⁷ Ibid. passim.

²⁸ Senato Mare, AMSI XII, 65. Taj je problem detaljno obradio D. Klen, Mletačka eksploatacija.

²⁹ Senato Mare, AMSI XIII, 1898, 139.

³⁰ Ibid. 139.

³¹ Npr. u jednoj se naredbi senata iz 1572. zahtijeva od rektora u Istri i Dalmaciji da pohvataju i vrata na brodove odbjegle galijote (Senato Mare, AMSI XI, 40).

³² Senato Mare, AMSI XIV, 1898, 309.

normaliziralo i prestala nanositi šteta istarskom stanovništvu, senat je izabrao »un onorevole Nobile d' integrità e di valore col titolo di Provveditor ed Inquisitor in Istria, che non abbia mai avuto colà alcuna carica, ne che sia interessato nell' affare dei sali«. ³³

Izgubivši kontrolu u Istri i nad stanovništvom i nad svojim činovnicima, senat je pokušao prebaciti na leđa novih doseljenika ne samo krivicu za počinjene neredе, već je s pomoću njih htio, štaviše, srediti situaciju. God. 1544. upućena je iz Venecije naredba svim rektorima u Istri da će ubuduće štetu od krađa počinjenih na području Poreča, Pule, Sutlovreča, Vodnjana, Rovinja, Bala i Dvigrada morati nadoknađivati Morlaci, ukoliko sami ne pronađu i prijave počinioca (»Che quando sera de coetero commesso alcun latrocinio di anemali, biave o altro fuori della città... li Murlachi habitanti in detti territorij siano obligati ritrovar li dannatori, itache la giustizia possa proceder contro de loro, altramente che essi Murlachi debbiano pagar de li loro proprij beni de anemali, et robbe robate...«). ³⁴

Ne uviđajući svoju nesposobnost i nemoć da sredi stanje u Istri i stvori uvjete za razvoj njezine privrede, administracija se oborila na doseljeno stanovništvo omalovažavajući njegove psihičke i fizičke osobine i proglašavajući ga nesposobnim za bilo kakvu konstruktivnu djelatnost. Ovaj ambivalentni, kontradiktorni stav, što su ga mletački funkcioneri zauzimali prema slavenskim doseljenicima, najočiglednije je došao do izražaja upravo u slučaju providura Reniera. Samo devet godina nakon pohvalnih riječi kojima je komentirao nužnost naseljavanja Istre Hrvatima iz Dalmacije, Renier 1594. žestoko napada ljude kojima je dotada bio veoma sklon: »Barbara gente, inutile per la dappocaggine e crapula e fuga della fatica al remo, alla spada, alla campagna, solo nata per ubbriacarsi, stare alle strade ed assassinare i popoli, cagione principale per li loro infiniti furti di animali, ed altri danni che fanno, non si abiti l' Istria, anzi si deserti, ed i vecchi Vassali vadino in rovina, pieni di superstizioni, di costumi barbari, empi e scelerati alla fede e devozione, dei quali prego la Divina bontà, che mai a questo Serenissimo Dominio venga occasione di farne esperienza...«. ³⁵ Taj se citat nalazi gotovo u svim radovima talijanskih autora kada govore o kolonizaciji Istre, služeći se nekritično njime da bi argumentirali svoje antislavenske tendencije (De Franceschi, G. Caprin, B. Benussi i dr.). Međutim, Senat, nije dijelio takvo mišljenje o svojim slavenskim podanicima, pa je primao u službu i mnoge naše ljude, naročito pomorce koji su branili interese Venecije na moru i na kopnu. O tom ima vrlo mnogo vijesti u izvorima. Tako je, npr., rašporski kapetan Daniele Badoer izabrao »Stefano Petrisso crovato di Cherso... nella carica di conestabile di una compagnia di cavalli«; ³⁶ kapetan Grgur Bračić stavljen je 1650. na raspolaganje kapetanu Kopra »che gli servirà ad impedire i contrabandi, ed in ogni altra occorenza«; ³⁷ senat je 1568. naredio načelniku Kopra da »assieme al Capitano di schiavi«, izabere »duecento uomini da diciotto anni

³³ Ibid.

³⁴ Senato Mare, AMSI IX, 1894, 134.

³⁵ Carlo de Franceschi, n. dj., 369.

³⁶ Senato Mare, AMSI IX, 353.

³⁷ Senato Mare, AMSI XV, 319.

fino in trentacinque, dei più adatti all' esercizio delle armi, tra i quali deva esso Capit(ano) di schiavi eleggere i due più abili e porli ciascun alla testa di cento degli altri». ³⁸ Samo 14 dana kasnije senat ponovo upućuje zahtjev »a quel podestà (tj. načelniku Kopra; M. B.) di sollecitare gli altri Rettori a raccogliere nelle proprie giurisdizioni quel numero di guastadori« (koji je sada povećan na 400). ³⁹ Uoči bitke kod Lepanta (1571) Venecija je poduzimala pojačane mjere zaštite (»In seguito ai moti turcheschi scoppiati nei confini di Dalmazia e Albania, per i quali si deve ritenere aperta dal Turco la guerra, si commette a tutti i Rettori del Levante, Dalmazia ed Istria di proceder ad offesa delli sudditi, ministri, navilij, et cose del nemico«; ⁴⁰ g. 1570. naređeno je rektorima u spomenutim pokrajinama« d' inviare a Venezia un numero stabilito di uomini per l' armamento delle galee grosse...«, ⁴¹ a istovremeno su »patroni all' Arsenal« uputili u Labin, Vodnjan, Umag, Novigrad, Piran i na Koparštinu (»kapetanu Slavena« Antunu Sergo) oružje za obranu od eventualnog napada neprijatelja. ⁴² Senat nastoji također udovoljiti mnogim molbama Morlaka za smanjenjem i oprostjenjem od dažbina, kako bi ih pridobio za predstojeći sukob s Turcima koji su se zalijetali do same Italije, pa i preko nje u Furlaniju. ⁴³

Dosadašnja istraživanja naše historiografije jasno pokazuju koliko su brojna »mletačka ratovanja bila sudbonosna za ljude s naših obala u Dalmaciji i Istri. Oni su u te ratove bili odvođeni pretežnim dijelom kao galijoti, veslači, a zatim i kao ratnici i u njima masovno ginuli«. ⁴⁴ Za velik sukob kod Lepanta Istra je dala preko 1.000 ljudi, a »nije isključeno da je dala još i više jer su se veslači i borci skupljali po Istri i za papinske galiije«. ⁴⁵

Nemoć mletačkih činovnika da srede stanje u zemlji i da suzbiju teške poremećaje njezine ekonomske baze bila je logična posljedica sukoba interesa između metropole i njezinih podanika: Venecija nije dopuštala nikakvu privrednu aktivnost gradovima na istočnoj obali Jadrana ⁴⁶ koja bi ugrožavala njezine interese; ona, štaviše, nije dopuštala ni zadovoljavanje najelemenarnijih potreba seoskog stanovništva — najbrojnijeg sloja istarskog društva (snabdijevanje građevnim i gorivim drvom, napasanje stoke, kupovanje soli

³⁸ Ibid. 359. — O »kapetanu Slavena« (*Capitano di schiavi*) vidi D. Klen, *Valput u Istri*, Zbornik Historijskog instituta JAZU 3, 1960, 297—329, a o valputu na Koparštini 317—326.

³⁹ »Il numero d' uomini stabilito alle varie città e il seguente: a Pirano uomini 36, ad Isola 11, a Muggia uom. 6, ad Albona uom. 24, a Rouigno 20, a Puola uom. 16, a Parenzo 6, a Humago 6, a Montona 35, a San Lorenzo uom. 8, a Cittanova uom. 6, Grisignana uom. 4« (Ibid. 359—60).

⁴⁰ Ibid. 368.

⁴¹ Ibid. 368.

⁴² Ibid. 369.

⁴³ Ibid. 365—375, passim.

⁴⁴ Klen, Galijoti i ratni brodovi, 125.

⁴⁵ Ibid. 126. — Prema tome, konstatira Klen, »nagađanja da su Dalmacija i Istra za pomorsku bitku kod Lepanta 1571. dale jednu petinu ljudi za cijelu mletačku mornaricu mogu se smatrati prije skromnima nego pretjeranima« (129).

⁴⁶ Mletački je senat naredbom od 9. prosinca 1559. izmijenio čl. 139. Statuta grada Kopra kako slijedi: »Che non si possi condurre fuori di quel territorio senza licentia del Podestà formento, over altra biava, se non per condur in questa nostra città di Venetia« (Senato Mare, AMSI IX, 345).

od trgovaca iz habsburškog dijela Istre itd.), jer je i to smanjivalo prihode koje je Serenissima izvlačila iz Istre. Otpor što ga istarski živalj pruža Veneciji bojkotirajući njezine bezbrojne naredbe nikako se ne može tretirati kao običan kriminal (kako to prikazuju funkcioneri Mletačke Republike u Istri, a kasnije i talijanski historičari), jer je u tim sukobima prisutan i jasno izražen socijalni faktor. U tom je smislu vrlo rječita žalba što su je stanovnici Nove Vasi kod Poreča (naseljeni 1539) preko svojih predstavnika uputili duždu, žaleći se na teško stanje u koje su zapali zbog zloupotrebe mletačkog administrativnog aparata.⁴⁷ U svom pismu oni po tačkama iznose svoje žalbe i mole dužda da nešto učini za njih:

— smatraju da su protupravno opterećeni plaćanjem danka za uzdržavanje straža u Poreču i mole »che li sia levata questa gravezza di pagar le guardie di Parenzo...«;⁴⁸

— negoduju što im se zabranjuje prolazak sa stokom kroz selo i odlazak na pašu, »non ostante che non vadano fuor del territorio, et contrada di Parenzo, ma lavorano li suoi terreni, et vigne con infinite stente, et per ciò se uno viene alla villa un poco più tardi delli altri per la disturbantia da un loco all' altro li togliano la pena, spogliando li poveri della sustantia, et biave sue, che sono per il viver delli loro poveri figliuolini...«;⁴⁹

— zahtijevaju da »il cavalier del Magnifico Podestà«,⁵⁰ prilikom dolaska u selo »a pignorar un vicino«, može od istog seljaka naplatiti samo jednu taksu »per sua staffa«, a ne nekoliko kao što je to dosada činio;⁵¹

— isto tako traže da se smanje nepravedno uvećana plaćanja javnim procjenjivačima štete (li stimadori publici di Parenzo) načinjene u vinogradima i poljima;

— pozivajući se na duždevo odobrenje »che nelli lochi comunali tutti possano pascolar« žale se što im se uzima »per ogni animal grosso soldi X per volta«, jer »li bovi, che arrano la terra, et lavorano ogni zorno, et sono al servizio di Vostra Serenità per carrizzar legnami de rovere, per la casa dell' Arsenal, senza ditto pascolo non si potriano mantener«;⁵²

— na kraju mole dužda da im dopusti klanje stoke, upotrebu i prodaju mesa i vina »senza alcun dazio«, ističući da su te beneficije dopuštene ostalim stanovnicima na Poreštini.⁵³

Iako je senat presudio u korist hrvatskih doseljenika Nove Vasi i odobrio njihove zahtjeve, ipak ta žalba rječito govori da su mletački činovnici iskoristili svaku priliku da kolonistima nametnu nove poreze, ugrožavajući radi svoga ličnog bogaćenja njihovu egzistenciju. U teškom su položaju bili osobito novi doseljenici koji se u početku nisu znali braniti od eksploatorskog na-

⁴⁷ »Li ministri suoi (tj. duždevi; M. B.) usando impietà... dandone carghi inoportabili, et anche hor che diversamente siamo espilati da cavalieri, officiali, et altri...« (Senato Mare, AMSI IX, 332: MDLVIII Die XVIII Martij).

⁴⁸ Ibid. 338.

⁴⁹ Ibid. 332—33.

⁵⁰ Cavalier — »titula koju je mletačka vlada davala pojedinim svojim činovnicima i časnicima; u suvremenom hrvatskom prijevodu »kavaljer« (G. Novak, *Commissiones et relationes venetae* V, MSHSM 48, Zagreb 1966, 339).

⁵¹ Senato Mare, AMSI IX, 333—34.

⁵² Ibid. 334.

⁵³ Ibid. 335.

srtanja lokalnih funkcionera, pa su plaćali i ona davanja od kojih su ostali stanovnici istog teritorija bili oslobođeni.⁵⁴

Spomenuti primjeri pokazuju koliko su svi postupci Venecije u Istri bili podređeni njezinim interesima. Takvu je politiku prema istarskom življu provodila Republika prije, za vrijeme i poslije doseljavanja novih stanovnika, sve do svoje propasti. Nakon političkog sloma Venecije 1797. pokazalo se koliko je Istra, zajedno s Dalmacijom, bila važna za nekadašnju »kraljicu mora«. E. V. Tarle, koji je na osnovi opsežnih arhivskih istraživanja napisao temeljitu studiju o ekonomskom životu Italije u vrijeme Napoleona,⁵⁵ ističe da je austrijska okupacija Dalmacije i Istre 1797. značila »fine della sua (tj. Venecije; M. B.) esistenza marittima, poiché essa traeva dalla Dalmazia i materiali necessari alla sua marina mercantile, dall' Istria quelli per la marina da guerra e da tutt' e due i paesi i suoi migliori marinai« (210). Tarle navodi svjedočanstva suvremenika koja su »d' accordo nell' affermare che Venezia non poteva fare a meno dell' Istria. La città di Venezia — dice una esse — è una dipendenza quasi assoluta dell' Istria, e ogni tentaivo di rompere le loro relazioni, intime, giornaliere . . ., non potrebbe che essere dannoso alla prosperità della città. L' Istria le forniva olio d' oliva, bestiame e financo legumi e latticini, consumati dai suoi abitanti, nonché legname per la sua importante industria di costruzioni navali. Questa industria era ancora fiorente, mentre il suo commercio già cominciava a declinare. Aveva goduto nei secoli XVII e XVIII di una forma straordinaria: non a caso lo zar Pietro il Grande, dopo aver visitata l' Olanda e la Inghilterra, si era voluto recare nella capitale dell' Adriatico . . . Anzitutto, Venezia riceveva in abbondanza e a prezzi vantaggiosi ottimo legname da costruzione dai paesi situati a settentrione e a oriente dell' Adriatico . . . Venezia riceveva dall' Istria anche alcune derrate alimentari necessarie al proprio consumo« (210—11).

Potrebno je bilo osvrnuti se opširnije na taj problem, jer on jasno pokazuje neosnovanost i neargumentiranost tvrdnje da je Venecija ulagala u Istru više sredstava nego što je mogla iz nje izvući (!) — kako to implicira Stanojević.

3. Proizvoljna su, također, i Stanojevićeva razmatranja o promjenama u etničkoj strukturi Istre nakon tzv. druge kolonizacije. Iz njegova se članka vidi da je doseljavanje Crnogoraca u Istru bilo brojčano jače nego što se to smatralo u dosadašnjoj historiografiji, koja je uglavnom isticala selo Peroj kao crnogorsku oazu u Istri. Međutim, čini se, da je autor u tom ponešto i pretjerao, pretvorivši u Crnogorce, bez ikakve argumentacije i neke grupe etnički nejasnog porijekla.⁵⁶ Istaknuvši tezu da je »kolonizacija Istre praćena

⁵⁴ Seljaci Nove Vasi žale se duždu da jedino oni na Poreštini plaćaju neka davanja i traže oslobođenje od njih (»tamen essi poverini sono astretti . . .«), pa je dužd u tom smislu i izdao naređenje porečkom načelniku: »Si debba osservar quello, che si osserva nelle altre ville sottposte a Parenzo« (ibid. 335).

⁵⁵ E. V. Tarle, *La vita economica dell' Italia nell' età napoleonica* (prijevod s ruskog), Torino 1950, 383.

⁵⁶ Citirajući dokument iz 1623. o doseljenicima koji se čas nazivaju Crnogorci, a čas Albanci, Stanojević kategorički tvrdi: »Ja mislim da je riječ o Crnogorcima« (443, bilj.). A na drugom mjestu: »Početkom 1624. godine . . . dovedeno je u Poreč 20 porodica sa 85 lica. Njihovo uže porijeklo nije izvjesno, ali se s razlogom (?) može pretpostaviti da su sa današnjeg Crnogorskog primorja . . .« (444).

dubokim društvenim i etničkim (potcrt. M. B.) promjenama zemlje« (447) Stanojević je pokušao da to i dokaže nekritičnim citiranjem dubioznih podataka iz talijanske literature⁵⁷ ili izvrtanjem historijskih činjenica. Neprihvatljiv je autorov zaključak da je »naseljavanje Istre našim narodima dalo ovoj zemlji jugoslavenski (!) karakter« (466), jer bi iz toga slijedilo da se trenutna etnička heterogenost u vrijeme naseljavanja okamenila i konzervirala do dana današnjega. Naprotiv, etnički se odnosi u Istri nisu mnogo izmijenili ni poslije seoba.⁵⁸ Hrvatski je element, zbog svoje brojnosti, bio na istarskom selu tako snažan da je to uvjetovalo brzu spontanu asimilaciju ostalih etničkih heterogenih grupica. Iako je bila vjerski tolerantnija od mnogih tadašnjih evropskih država, Venecija je ipak nastojala da svoje nekatoličke podanike što prije pokatoliči, pa su na taj način izgubile svoje vjersko obilježje gotovo sve grčke i crnogorske pravoslavne obitelji koje su se tada u Istru doselile (izuzevši selo Peroj). Pozivajući se na raspravu Camilla (ne Carla!) de Franceschija, *La popolazione de Pola nel secolo XV e nei seguenti* (Archeografo Triestino III, 1907, 263) Stanojević navodi podatak da je 1660. »grupa Crnogoraca osnovala u Istri selo Kavran« (455), ali ne prati njihovu daljnju sudbinu, iako govori o »promjeni etničkih odnosa u Istri«. Na str. 268. istog rada De Franceschi prenosi iz časopisa *La Provincia* (VII, 17) »*il censimento ufficiale del 1741, eseguito per ordine di Paolo condulmier podestà e capitano di Capodistria*«, u kojem se jedino 172 stanovnika Peroja ubrajaju među pravoslavne, dok je Kavran sa svojih 233 žitelja pokatoličen. Iako je i sâm konstatirao »da je pravoslavna crkva u Istri bila stavljena van zakona« (466) i da su se neke crnogorske obitelji, naseljene u okolini Poreča, »pošto im je uskraćeno da nabave pravoslavnog sveštenika vratile svojim kućama« (465), autor, pomalo nedosljedno, nastoji pronaći što veći broj pravoslavnih žitelja u Istri, vjerojatno zato da bi obranio svoju tvrdnju da je »Istra po porijeklu stanovništva više jugoslavenska nego ijedan dio naše današnje nacionalne teritorije« (466). Katkada se njegovi »dokazi« baziraju na nekorektnom odnosu prema izvornom materijalu. Tako je, npr., ustvrdio da je »po statutu kapetan Rovinja bio obavezan da nabavi jednog pravoslavnog sveštenika (potcrt. M. B.) koji će zavisiti od biskupa. Iz toga svjedočanstva jasno se vidi da su sve to bili pravoslavni« (potcrt. M. B.), (432—33). Međutim, u spomenutom se dokumentu⁵⁹ tvrdi samo to »che il Capitolo (tj. rovinjski kaptol; M. B.) sia obbligato di provvedere a detti Morlacchi di un prete slavo (potcrt. M. B.) atto ed idoneo alla cura delle anime...«, iz čega jasno proizlazi da je Stanojević riječi »prete slavo« preveo sa »pravoslavni (!) sveštenik«, što je ne samo historijski nego i lingvistički netačno i nikako ne upućuje na zaključak

⁵⁷ Tako, npr., Stanojević citira podatke Carla Combia po kojima je u Istri »još krajem prošlog vijeka... bilo 54.000 Srba, pored 9.000 stanovnika bosanskog porijekla koji su se smatrali Srbima« (466). No, već u idućoj rečenici sâm sebe demantira tvrdnjom da su »pod Srbima istarski Italijani podrazumijevali sve Morlake u Istri... Uostalom, veći broj tih Morlaka bio je katoličke vjere, što je razlog više da ih smatramo prije Hrvatima nego Srbima« (466). Još veću konfuziju izaziva tvrdnjom da su »Morlaci u Istri isto toliko Hrvati koliko i Srbi« (466), tako da zapravo jedna rečenica opovrgava drugu.

⁵⁸ HNJ II, 645.

⁵⁹ T. Caenazzo, *I Morlacchi nel territorio di Rovigno*, AMSI II, 138—40; B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trst 1962, 270.

»da su sve to bili pravoslavni«. Naprotiv, V. Bratulić je na osnovi dosadašnje literature i postojećih izvora (*Acta Capitularia contra Villicos Morlacos IV*, Arhiv Kaptola u Rovinju) došao do zaključka da su »to bili hrvatski doseljenici iz zadarskog područja« (*Rovinjsko selo*, 28), kojima je rovinjski kaptol 1596. priznao pravo na vlastitog svećenika. »U obavljanju svoje službe svećenici su upotrebljavali hrvatski jezik i staro hrvatsko pismo glagoljicu. Glagoljicom su se neki od njih služili i u vođenju crkvenih matičnih knjiga.« (32—33) U dodatku svoje knjige Bratulić donosi ispravu *Supplica avers(ari)a nostro Capitolo* u kojoj se navodi zahtjev stanovnika Rovinjskog sela da crkvena služba u selu »deve essere appoggiata ad un buon, ed esemplar Religioso idoneo sufficientissimo di Dottrina, lingua, e lettura Illirica, per dover fruttuosamente cantar in Schiavo le Sante Messe, Vesper, e Divini Officj, Confessioni, Comunioni, Estrema Unzione, & altre Sacre Funzioni con Lingua Illirica, con buona lettura del Libro titolato Schiavetto per le Pistole, Evangelii, & altre cose spirituali a frutto delle Anime di tutti abitanti della detta Villa tanto raccomandate dalla S. Cattolica Chiesa Romana...« (143—44).

Crnogorski (i pravoslavni uopće) element sačuvao se jedino u Peroju.⁶⁰

4. U istom broju *Istorijskih zapisa* u kojem je objavljen Stanojevićev rad, dr S. Mijušković, jedan od urednika tog časopisa, oštro je zamjerio P. Butorcu na netačnoj transkripciji nekih crnogorskih naziva i imena, istaknuvši da je za takav rad nužno »istorijsko, geografsko, toponomastičko, onomastičko i etnografsko dobro poznavanje sredine na koju se ti izvori odnose« (539). Ta se primjedba može u cjelini primijeniti i na Stanojevića, jer je iz čitavog članka očigledno da autor ne poznaje spomenute fenomene u Istri. Nazive istarskih mjesta, npr., navodi uglavnom prema talijanskoj literaturi, pa ćemo ovdje ukazati na te pogreške, ograđujući se unaprijed od primjedbi da se radi o pretjeranom filologiziranju i predimenzioniranoj pokrajinskoj osjetljivosti, jer topomastika nije samo formalna nomenklatura, već vjerodostojan i značajan historijski izvor.⁶¹ U Stanojevićevu radu imena pojedinih

⁶⁰ Taj je problem veoma osjetljiv, tim više što su stavovi Gl. Stanojevića u našoj publicistici već izazvali suprotne, polemične i žučljive komentare. Usp.: M. Barjaktarović, *Dr Gligor Stanojević: Naseljavanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljavanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja, Istorijski zapisi, knj. XXII, sv. 3, Titograd 1966 (!), s. 429—466*, Stvaranje XXI, Titograd 1966, 851—2; J. Laušić, *Gospodin doktor misli*, Republika XXII, Zagreb 1966, 512; M. Barjaktarović, *U povodu natpisa »Gospodin doktor misli«*, Republika XXIII, Zagreb 1967, 350; J. Laušić, *Doktorove eskivaže* (ibid.); isti, *Istomišljenici* [Odgovori na komentare *Književnih novina* i *Borbe* u povodu ove polemike], Republika XXIII, 1967, 568—9. — U ovom kritičkom osvrtu ne želimo polemizirati već objektivno konstatirati pogrešnost nekih Stanojevićevih stavova.

⁶¹ Svojim netačnim nazivima istarskih naselja Stanojević je i nehotice išao na ruku onim pogrešnim shvaćanjima koja nastoje dokazati kako su slavenski nazivi mjesta u Istri »od jučer« i kako je toponomastika Istre »čisto talijanska«. U tom je smislu karakteristično i nedavno pisanje (travanj 1966) novinara G. Ghirrottija, dopisnika torinske »Stampe«, koji je današnju istarsku i dalmatinsku toponomastiku nazvao »užasnim dokumentom, okrutnim podsjetnikom moralnog pokolja izvršenog prije 15 godina«. On smatra da je tek 1945. naša narodna vlast gradovima Rijeci, Puli, Poreču, Rovinju, Opatiji, Cresu itd. nadjenula slavenska imena, ne shvaćajući historijsku činjenicu da su to prastari nazivi koje su Slaveni dali tim mjestima još od svog doseljavanja i učvršćenja u Istri. Zato se vrlo neugodno doima kada jedan naš historičar Grožnjan naziva Grizinjan (!), Milje Muđa (!), Puljština Poležana (!) itd.

mjesta pogrešno se navode 82 puta! Najviše se spominje mjesto Rašpor (70 puta), jer je njegov kapetan bio nadležan za koloniste u Istri,⁶² ali Stanojević konstantno bilježi *Raspo*, prema talijanskom *Raspo* (u *Istarskom razvodu* taj je toponim zabilježen kao Rašpur⁶³). Također su pogrešno navedena i ova mjesta: *Grizinjan* (prema tal. Grisignana) mjesto Grožnjan, *Muđa* (tal. Muggia) mj. Milje, *Stinjan* mj. Štinjan, *Ližnjana* mj. Ližnjan, a na nekoliko mjesta autor spominje i »toponim« *Poležana*, prema tal. Polesana, očito ne shvaćajući značenje tog naziva, jer Polesana je talijanska riječ za Puljstinu, tj. okolinu Pule. Nedopustivo je velik broj tiskarskih pogrešaka: tako se npr., Motovun naziva *Motuvan*, *Motuvun* i *Motovin*.

Općenito čitav rad vrvi od pogrešaka (nikako ne samo tiskarskih!): *mariga* (431) mjesto meriga, *Frančeski* mj. De Frančeski (De Franceschi), *M. Benussi* mj. (Bernardo) Benussi, *Carlo de Franceschi*, La popolazione di Pola . . . , mj. Camillo de Franceschi; »*biskup Pule Bernardo Karnioli*«, mj. Corniani; »*senat je poč. XVII vijeka sve doseljenike u administrativnom i sudskom postupku stavio u nadležnost kapetana Raspa*«, mj. potkraj XVI (tačnije 1592).⁶⁴

Nepoznavanje literature, arhivske građe, kao ni života hrvatskog naroda u Istri u prošlosti i sadašnjosti, spriječilo je autora u njegovu pokušaju da ispravno komentira svoja arhivska istraživanja. Stanojević bi uspješnije obavio svoj posao da je rezultate proučavanja seoba u Istru objavio u obliku građe, prepuštajući drugima, koji tu materiju bolje poznaju, da iz izvorne građe izvedu realnije i autentičnije zaključke. U takvom obliku njegov članak ne predstavlja nikakav doprinos razjašnjavanju kompleksne situacije u Istri stvorene u vezi s brojnim seobama stanovništva u tu zemlju.

⁶² God. 1511. Rašpor je srušen u ratu između Venecije i Austrije, a sjedište rašporskog kapetana preneseno je u Buzet gdje je ostao sve do propasti Republike (*Relazioni dei capitani di Raspo*, AMSI IV, 1888, 303, bilj.).

⁶³ O postanku tog naziva vidi rasprave D. Klēna, *Fragments rašporskog urbara*, JZ IV, 1960. i Valput u Istri, n. dj., — Inače, izvori informacija o nazivima istarskih mjesta jesu naše poznate publikacije: *Cadastré national de l' Istrie d' après le Recensement du 1^{er} Octobre 1945*, Sušak 1946, i *Anali Leksikografskog zavoda III (Toponimika zapadne Istre, Cresa i Lošinja)*, Zagreb 1956. Lingvističku analizu postanka nekih istarskih toponima dao je P. Skok, u *Toponomastičkim problemima*, Istorijski časopis SANU III, Beograd 1951—1952, VI, 1956, i VII, 1957.

⁶⁴ »Mletački (je) senat nakon ukidanja časti providura prenio 1592. na kapetana u Rašporu upravnu i sudsku vlast nad doseljenicima« (HNJ II, 644). — Vidi i Senato Mare, AMSI XII, 1897, 66. — Ostali mletački funkcioneri u Istri nisu, čini se, u početku priznavali kompetenciju rašporskog kapetana nad kolonistima, pa je senat ponovio svoju naredbu 3. studenog 1601 (ibid. 95).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.